

✓
सामान्यलक्षणाप्रारंभकश्रीरत्नाकर

Samanyalakshane

X
2064

भावा.

२०८

I

अभिप्रेतः शयनमः बलमिति प्रसंगदिति कार्येण व्याप्तिग्रहेण स्मृतायाः कारणीभूतसामान्यलक्षणयाः अनुपेक्षमि
 यत्वादिसर्थः सामानाधिकरण्यो रिति अन्यथा तादृशवन्निष्पन्नाधिकरणवृत्तिधर्मत्वरूपव्याप्तेर्महानस्तीयधर्म
 सन्ति ब्रह्मलक्षणं होतायाः स्मरणसंभवेन पर्वतीयवन्नेरग्रेहपि पर्वतीयधर्मविविधिशानसंभवादिति भा
 वः सच ॥ पर्वतीयवन्निष्पन्नाधिकरण्यं लक्षणेति अनुमितिलक्षणे इत्यर्थः उपोद्घातोपीत्यपि ता प्रसंगसंगतिः समुच्च
 यते चेन्निति अस्वरसंबन्धेन पर्वतीयवन्निष्पन्नाधिकरण्यं विनापि द्रव्यत्वे पृथिवी लव्याप्तिग्रहाधीनानुमितेर्महानस्तीय
 वन्निष्पन्नाधिकरण्यपक्षाधीनां सिद्धाधिकरण्याधीनां वन्निष्पन्नाधिकरण्यं नादायः नातिघटितलक्षणस्य पर्वतीयवन्निष्पन्नाधिकरण्यं
 वदितव्यं नोपोद्घातावसर इति ॥ स्याच्चेत्तत्रेन परामृष्टायां सामान्यलक्षणप्रकारसतो इन्द्रियसंबन्धविशेषणत्वे स्याति
 तिस्रो वेदस्य चाभेदेनान्यतरस्यैव अत्रैव सामान्यलक्षणप्रकारसति शक्यं सत्त्वं प्रदर्शयति अत्र चेति तत्त्वज्ञानमिति सामा
 न्यज्ञानस्य सामान्यनिरूपितत्वादिति भावः ॥ नन्वेवं धर्मीपदले धर्मत्वमेतदुत्तरं सत्त्वधर्मगोचरो व्याप्तिग्रहो न स्यात्
 धर्मत्वस्य धर्मीपदलाविशेषणत्वादतो विशेषणस्यार्थमाह तद्विशेष्येति ॥ इन्द्रियसंबन्धविशेष्ये इत्यर्थः ॥ भावार्थः

गम

२०८

वदे। स विवक्षितं हतवेति तत्र इन्द्रियसंस्पर्शविशेषतासंबन्धेनावच्छेदकत्वं विशेषणत्वं प्रकारत्वं। न च वेद्यधिकारणबहुव्रीत्यापत्तिरतः प्रकारान्तरमा
 सेवेति ह संवद्वपदस्येवेति। परंपरासंबन्धं दर्शयति तत्संबन्धेति। तां त्रिकैस्तथैव परिभाषितत्वादिति भावः। अत्र वेति। इन्द्रियसंबन्धविशेषज्ञानप्रकारत्वे
 येत्यर्थः। वहिर्इन्द्रियस्य सवहः पदस्य फलमाह। एवं चेति। ज्ञानलक्षणा निगमायं यत्किंचिदिति। वदंतीत्यस्वरसः। तद्धीजंतुसोरा मिनी संपा
 तस्थले वक्ष्यमाणानि प्रसंगवारणाय तद्दिन्द्रियकरणकतद्धर्मवैलब्धेतामग्या अपेक्षणीयत्वस्यावश्यं वाच्यत्वेनेवेति प्रसंगभंगे किं तद्दि
 र्गार्थक यजन्यतादिविशेषणोनेति विशेषणशब्दस्त्वानप्रकारो जीजर्शयति। एतेनेत्यादिना। धूलीपटले इति सावधारणो। तेन धूलीपटलवक्रिस
 हचारग्रहास्तथमतो वक्रियासिग्रह इत्यर्थः। अन्यथा पूर्वधूमेषि व्याप्तिग्रहसंभवे तत्रैव सामान्यलक्षणाया सकलधूमगोचरव्याप्तिग्रहसंभवे
 नेतन्मूलकस्मृत्यापरा मर्षसंभवादिति भावः। हेत्वभावेनेति। धूमीयव्याप्तिज्ञानरूपहेत्वभावेनेत्यर्थः। चरमोक्तविशेषणशब्दस्यान्यार्थकर
 णो जीज उक्तशिष्यजितासाविषयतया प्रथमतः प्रदर्शय चरमोक्त क्रमेणो व विशेषणान्तरयोरपि फलं दर्शयति। किंचेत्यादिना। तत्र ज्ञान
 भावा स्पतर्दिन्द्रियजन्यत्वमित्यस्य फलमाह। धर्मिणीति। लौकिकसन्निकर्षकाले तद्ग्रहसंभवां सहस्रैषवशादिति। ज्ञानप्रकारत्वरूपणार्थमाह स्म
 रणोति। सामान्येन वाच्यं ज्ञानायतिरित्योजनं। लौकिकः संबन्ध इत्यस्य फलमाह गृह्यमाणो न वेति। न यनेनेत्यस्यानुष्णोणाच्चेपः।

७० विगमेपीति न च सा सामान्यलक्षणं न ज्ञानोत्पत्तौ काश्चित्तिरिति वाच्यं तादृश सामान्यजन्यज्ञानमूलक सामान्यजन्यज्ञानधारणया एव सामर्थ्यं
संभवेनापादनात् न च तदनुभवैः कृमिति भावः ननु धूमत्ववद्विषयत्वासत्त्वा निमित्तधूमवद्विषयप्रत्यक्षसंभवेऽपि नितित्ववद्विषयतामेकं सामा
नाधिकरणप्रत्यक्षसंभवं न च तद्विषययोगित्वेन सामान्येन सर्वेषां वद्विषयतां ग्रह इति वाच्यं वद्विषययोगित्वं स्ववद्विषययोगात्प्रकृतेन नानात्वात्तोया
मेनीनात्वाभिप्रायकत्वात्प्रत्यक्षं च सामान्यप्रत्यासत्तेति मूलमनुपपन्नमत आह सामान्यत्विति ॥ सत्त्वं प्रत्येकमनेकावृत्तित्वे सति अनेकवृ
त्तितावच्छेदकानुगत रूपावच्छिन्नं वद्विषयतादिकं अखंडं च नेकवृत्ति एकं घटतादिकं सत्त्वं वद्विषयतादौ अखंडं वद्विषयतादिकं परासंबन्धत्वात्
यकारकसंबन्धेन प्रत्यासत्तं न च समवायेन पुरोवर्तिनि घटत्वप्रकारकत्वात्ने घटत्व सामान्यलक्षणं या कालादौ रपि भानं स्यात्तस्यापि का
लिकृतया घटत्वात्प्रत्यासत्तादौ हेनेति ॥ इत्थं च वद्विषयत्वदंडित्वादौ परंपरासंबन्धेन वद्विषयत्वदंडित्वात् आकारकं वद्विषयत्वदंडित्वप्रकारकं ज्ञानं न
मेव सामान्यजन्यज्ञानमिति ध्येया वस्तुनस्तं सामान्यभेदेन कार्यकारणभावस्यापि भिन्नतया वद्विषयत्वरूपेण वद्विषयकारकज्ञानस्यैव वद्विषय सामा
न्याश्रयप्रत्यक्षलंकार्यतावच्छेदकं कल्पते न च परंपरासंबन्धेन वद्विषयत्वप्रकारकज्ञानस्येन संबन्धेन वद्विषयत्वात् अथ यत्प्रत्यक्षप्रतिकरणात्स्या
वशं कल्पते तेनैव वा वद्विषयत्वस्योपपत्तौ न कार्यकारणभावात्तरेककल्पते इति वाच्यं परंपरासंबन्धेन वद्विषयत्ववगाहिवद्विषयमिति बोधात् राम २०

नंतरं निखिलमस्मत्पुरुषसर्वसुभवसिद्धतातदुपपन्नयेतथाकल्पनादिति। आतेऽप्यशंकते न वितिसामान्यतलाभायोक्तं नानाधिकरणेति। अ
 खंडत्वाभायोक्तमेकव्यक्तिरिति। सर्वदेवतत्रसंप्रसारणसंबन्धेन घटत्वादेरामत्रितयाऽकृतेनाशं कायाएवानवतारादिति भावः। सिद्धांते परंपराघटकवाहुल्यप्र
 दर्शनाय घटप्रागाभावादिति रि। आदिना ग्राह्येषु नित्येयावत्तपति। अनित्य इति। तत्र कपालादौ तदभावदशायामिति। घटादिनाशेऽप्यर्थः। तत्रापि ता
 दृशकपालादौ वपितव्यं किं दारातद्वृद्ध्या किं दारातद्वृष्ट्या गतावधारवा। न वेवं तद्व्यक्तिरेतद्वृष्ट्या किं नित्यस्य सति न्यूनज्ञानेन स्यात्तद्व्यक्तित्वस्य
 तद्व्यक्तिरूपाद्यात्मकतया अतीतत्वात्। किंच तादृशपरंपरासंबन्धेन घटत्वादेरज्ञानेन कथं तस्याः प्रत्यासत्तित्वमत आह। एतदसामान्येनैवेति। कृत्प्रपञ्चाद्यातिरि
 क्तस्यानस्युपगमादन्यथायावष्टे अतिरिक्तेति। तादृशतदिन्द्रियजन्यपक्षामान्यज्ञानेन तदात्मिकेत्यर्थः। अत्र कल्पे इन्द्रियभेदेन पुरुषभेदेन च गुरुतराने
 तकार्यकारणभावप्रसंगात् लौकिकसन्निकर्षस्य संयोगसंपुक्तसमवायादिनिरूपितया अनुगतस्य सर्वसाधारणस्य लौकिकसन्निकर्षत्वस्यैक
 स्याभावात्। नवीनमतमाह। अतीताद्येति। आदिना गतापि ग्रहः। सामान्यज्ञानं सामान्यज्ञानमात्रेण तु तदिन्द्रियजन्यत्वं तदिन्द्रियसंबन्धे सामान्यप्र
 कारकत्वाविवक्षितमित्यर्थः। एवं च निर्विकल्पात्मकस्मरणात्मकं सामान्यज्ञानमप्यत्र कल्पे प्रत्यासत्तिरिति ध्येयं। पूर्वोक्तातिप्रसंगावाराणां पाह।
 अपेक्षणीये चेति। तदिन्द्रियकरणा केति। स्वप्नकथनमात्रं तावाहिसामान्याश्चाहृषादिकं प्रति सामान्यतएव विरोधित्वेनैवानतिप्रसंगात्। व

३ लौकिकत्वं ३

स्तुतः। सामग्रीपरमसाधारणकारण। परं ननु फलोपधायकं। अतएवाहंतरमिति। सामान्यज्ञानातिरिक्तमित्यर्थः। तथा च तादृशवाच्येषां हि हेतूनां
 मालोकादीनां समवधानमपेक्षितं। तेषां हेतुत्वं च तेन रूपेण वाच्येषां हि ज्ञानेन क्लृप्तमित्याशये नैव तद्विहित्यकरणकेत्युक्तमिति मेतव्यं। अत्र च सुरभिचंदनं
 घटाभावं दूतनमित्यादि वाच्येषां सौभवेन घटत्वेन निविलानां सौभवाणां घटानां च यद्विषयता अनुभवविरुद्धा तदा तद्वर्गप्रकारकलौकिकवाच्येषां
 हि सामग्रीतद्वर्गप्रकारकलौकिकवाच्येषां हि हेतुत्वेन वाच्या। लौकिकत्वेन तद्वर्गप्रकारनानिरूपितविशेष्यतायदेशो तद्वर्गो धर्मः। तेन यत्किंचिद्विशेष्यं शैलौकि
 कस्य सौभवायोः शैलौकिकस्यापि प्रत्यक्षं निविलसामान्या अयं विषयकप्रत्यक्षजनैवमुपपन्नं। वस्तुतस्तु वहिरं द्रियस्वययोग्यमुत्कृष्टविशेष्य
 कज्ञानजनकत्वरक्षणाय सौभवेनोपनीतसौभवाभ्यां विशेष्यकवाच्येषां ज्ञानवारणा यसौभवेन सौभवाभ्यां विशेष्यकवाच्येषां प्रति सौभवाभ्यां विशि
 ष्टलौकिकवाच्येषां सामग्रीत्वेन हेतुता वाच्या। तथा च तावदेतज्ज्ञानतिप्रसंगे सामान्यज्ञानेन प्रतितद्वर्गप्रकारकबोधसामग्रीहेतुतायां न लौकिकत्वस्य
 निवेशः। सुरभिचंदनमिति वाच्येषां पूर्वानुपस्थितसौभवाणां विशेषणत्वात् संभवात्। सौभवात् सामान्यज्ञानेन साध्यविशेष्यत्वस्यैव संभवात्। सौभ
 वविशिष्टलौकिकवाच्येषां सामग्रीत्वं च चंदनसौभवमिति वाच्येषां प्रमदशायां मेव स्वरूपसिद्धा। न च येनातींद्रियमात्रवृत्तिना धर्मैराकृष्टाग्नितादृशं तद्वर्गं
 मत्तत्रासिद्धा तादृशकारणभावात् कल्पनादुपनीततद्वर्गप्रकारकलौकिकवाच्येषां कथं कारणमिति वाच्या। तत्र तेनैव तादृशं तद्वर्गं २१०

हं

वा अथ विशेषकं रूपस्यापाद्यस्याप्रतिवेरिति विक। अतएव उक्तमप्या अवेक्षणीयवा देवसौमिनीति। अलोकस्पोतरकालासत्त्वप्रतिपत्तये तद्विद्विज
 न्यत्वं संपादनाय चोक्तं वरमसौमिनीसं पातजनितवस्तु जेयद्रव्यत्वं प्रकारकज्ञानोत्तर। अलोकापेक्षेयवयकिं विद्वेवस्तुलौ किकसत्रिकर्षस्यापिसत्त्व
 मादशितं निमित्तेति। इत्यत्र सामान्यलक्षणासधिकृताननुयवसीयमानस्पक्षितीसाक्षात्कारस्पर्शकावेतवत्राधकाभावादाह। तानइति। सौमिनी
 संपातजनितप्रत्यक्षमूलकप्रत्यक्षस्यापितद्विद्विज न्यत्वात्तादृशत्वात्तुषधायामग्रापाद्यत्वात्। न्वेतदनुभविकमिति भावः। ननु अस्याज्ञानात्मकत्वे ता
 नलक्षणातोभेदसत आह। यंचेति। धर्मिणो यद्धर्मविषयकज्ञानं स्यात्तथापि तदज्ञानलक्षणा। अतएव तानलक्षणातएव ननु सामान्यलक्षणा
 तः सौमिनीसत्त्वस्वतत्पतएव प्रकारतया तद्विधर्मस्याज्ञाना सामान्यलक्षणाया तज्ज्ञानासंभवात्। नवीनमते पूर्वोक्तयुक्त्या विशेषलौ किकसत्रिक
 र्षस्यानपेक्षणात्तसौमिनीसामान्यलक्षणायापि मानसंभवात्तज्ज्ञानार्थज्ञानलक्षणाया अनावश्यकत्वात्तसौमिनीसत्त्वपर्यंतानुधावनं। अपिकारेण
 प्रमुष्टतत्ताकर। ज तत्प्रकारकशुक्तिस्मरणमूलके जतत्वेव हिताकारके उपनीतमानेशुक्तेरपि मानसमुच्चितं। तत्र शुक्तिव
 त्रिधर्मस्याज्ञानेन सामान्यलक्षणाया असंभवादि। अवेदमवधेयं। सयोगाज न्यत्त्वविषयकज्ञानाज न्यघटप्रत्यक्षं प्रतिघटलज्ञानत्वेन न हतुता।।
 इत्यत्राज्ञानादपि प्रत्यक्षोदयादघटत्वातिरिक्तघटवृत्तिधर्मज्ञानाज न्यत्वेन विशेषितेपि घटलक्ष्यत्वोभयसमूहलंबनजन्यस्यले। एवेतादृशधर्मत्रय

ज्ञानजन्यस्थलेच परापरकार्यकारणाभावस्यातस्तत्प्रकृत्यानापत्तिः तस्माद्वद्वत्प्रकारकघटप्रत्यक्षे प्रतिघटत्वज्ञानत्वेन हेतुतेति। घटत्वनिर्विकल्पकोन
 रं चक्षुः संयुक्तघटस्य प्रत्यक्षेति द्वयेनैव ग्रहेण धकाभाव इति। ज्ञानलक्षणायास्तुतद्वद्वत्तिधर्मी प्रकारकतद्वदेक्ष्यसंयोगाजस्य तद्वद्वत्प्रत्यक्षेति तद्वत्
 रज्ञानत्वेन हेतुतापेन संबंधेन घट इति त्वंधर्मीणां तेन संबंधेन तद्वदेतद्वत्प्रकारकत्वं बोध्यं। तेन प्रमुष्टतत्राकस्य समवायेन परत्वं प्रकारकतद्वद्वत्प्र
 रणाजन्यघटोपतीतमानस्य कालेकसंबंधेन तद्वद्वत्प्रित्यत्पुटत्वं समवायेन तत्प्रकारकस्यापि नासंग्रहः। एवं विषयोतरे **पु** **ख** लाघवादाह। व **हि** मरयेति।
 केवलावपि साधारणपाहवै किं संबंधितेति। ननु महान्तो गृहीतं यत्तादृशं महानुसीयवृद्धिः समानाधिकरणा इति त्वविशिष्टधूमत्वं तत्रैव तृतीय
 धूमेऽप्यत आह। एकैव वेति। तथा च तादृशवृत्तिलोपलक्षितधूमत्वमेव यामिह तत्तृतीयधूमेऽप्यविकलमिति भावः। सामानाधिकरण्यरूपस्यापि
 प्रायकत्वे दोषमाह। यामिहानात्वे इति। तत्रैव तृतीयधूमे ननु शक्त्यनुभवशक्तिस्मरणायोः समानप्रकारकतामात्रेण हेतुहेतुमद्भावे **अ**
 नुभवाविषयस्य स्मृतिविषयत्वेन धकाभावात्स्मृतेरगृहीतग्राहत्वापत्तिरत आह। शक्त्यनुभवेति। हेतु। प्रयोजके तेन शक्त्यनुभवस्य शाब्दबोधं प्रति
 हेतुत्वाभावेऽपि न क्षतिः। परार्थस्मृतिग्राहकत्वेन पदज्ञानमिव शक्त्यनुभवोऽपि हेतुरितिकश्चित्। तथा च शाब्दबोधं प्रतियुभयोर्हेतुत्वं तदेव दृष्टं
 तौ कृतमिति भावः। एवं समानप्रकारकत्वेन शक्तिज्ञानस्य शाब्दबोधे हेतुतां गीकारे जातिशक्तीति। समानकारकत्वेन हेतुत्वेन यत्रावपि शक्तेः स्वीकारः

त। अस्याशक्तिज्ञानस्य मत्वापातात् जातिविषयत्वेनैवेति। न तु शाब्दबोधविषयीभूतयत्नावपिशक्तिग्रहः प्रागपेक्षणीय इत्येवकारार्थः। जाति वि
 षयत्वेन जातिप्रकारकत्वेन तृतीयावशिष्टो जगदभिसत्तापस इति ब्रह्म तदर्थे अज्ञाते तत्प्रज्ञाने वेति। तथा च जातिप्रकारकज्ञानविषयशक्ति यत्किम
 नुभावयतीत्यर्थः। तथा च गोलप्रकारकशक्तिज्ञानत्वेनैव हेतुतेत्यर्थः। एतेन गोपदंगोत्पत्तेश्च शक्तिग्रहे समानप्रकारकत्वं विरोधः। गोशक्तौ
 पदंगोः शक्तौ त्रिवाशक्तिग्रहे जातिविषयकत्वं ज्ञानानुपपत्तिः। शक्तिग्रहस्यैव गोलप्रकारकत्वात्। शक्तौ तत्प्रकारकत्वेन उपपत्तिः संवद्विधया गो
 र्गोपदीपेत्पाकाशक्तिग्रहं गीकारेण नितरा मेवेति ह्यपरांतिरत्ता पश्चादीपि नियतसंस्थानद्यं स्पष्टं वतन्मते जातित्वा दुष्टेः अवसितैजस
 वृत्तित्वेन पृथिवीत्वेन संकराच्च न पशुत्वे जातिः किंतु लोमवस्त्रां गूलवत्त्वमिति भावः। पृथिवीत्वादियाप्यनाना पशुत्वस्यैव शक्यत्वेनाहुः। तिगादीति।
 काप्यत्वेन घटादेव शक्तिग्रहे योग्यतावत्तादपूर्ववत्क्रियाभस्यैतैर्वत्समाणात्वादिति भावः। तदुक्तं संविज्ञानबहुव्रीहिमप्युपपादयति। परो
 नैयायिकः। पक्षतावच्छेदकेति। पर्वतो वक्रिमानिमवृत्तितो पर्वतत्वस्यापि विशेषणत्वादिति भावः। ननु प्रतियोगित्वस्य संबंधविधया भान
 संभवेऽपि अभावत्वात्प्रकारकाभावप्रत्यक्षस्यानुभवादभावप्रत्यक्षस्यानुपस्थितमेवाभावत्वं प्रकारोऽनायासास्वीकरणीयः। तथा च सा
 मान्याभिर्यमिचारः। यत्तत्तत्तानुगमश्चेत्यत आह। वक्रितीति। ननु वक्रयुजापुंजे वक्रितश्च मान्यापकताग्रहत्वं तदधीना तु मितो वक्रिज्ञा

ति

नार्थेऽक्तकार्यकारणभाववता तामान्यलक्षणासंभवेपिवक्ष्यं तस्यापकत्वग्रहाधीनपर्वती यद्वस्तुमितो न सा आपातिवक्ष्यं तद्वस्तुन जन्मत्वेनै
 व सिद्धसाधना इत आह। तद्वक्ष्यंति। ननु विशिष्टवैशिष्ट्यद्वयविशेषणा तावच्छेदकप्रकारकधियो हेतुत्वे दंडिमानित्यनुमितौ विशेषणा तावच्छे
 दकीभूतप्रकृतदंडमानार्थसामान्यलक्षणस्या इत आह। विशिष्टवैशिष्ट्येत्यादीति। विशेषणा तावच्छेदकादीनां विशेषणा विशेष्यपत्ति
 रः। तावच्छेदमानित्याकारकं। तावच्छेदमानिनायापकताग्रहः शक्तिग्रहश्च तेन रूपेणानुमितो शाब्देव हेतु रित्यर्थः। ननु युगपद्विशेष
 णासत्रिकुर्षे सत्यपि क्रोदं न वेति संशयानंतरमजायमाने दंडोरक्त इति निश्चयानंतरं जायमाने रक्तदंडमानिति विलक्षणा बोधन्ययतिरेकाभा
 मवश्यं विशेषणा तावच्छेदकप्रकारनिश्चयस्य हेतुत्वं कल्पनीयमत आह। क्ववेति। विशेषणास्यैकस्याभावात् दंडिमानिति बुद्धौ दंडत्वे यत्किं न
 चिदं उपकारकधीत्वेनैव हेतुत्वात् प्रकृतदंडप्रकारकज्ञानाभावेपि न ह्यतिरिक्ति भावः। अत एव संस्य लण्योक्तसंशयदशायंतथा विध्वोधाभा
 वात्तत्र कार्यकारणभावकल्पनमित्याशयेन प्रपहेत्युक्तं। कार्यतावच्छेदकं तु विशिष्टवैशिष्ट्यबोधवमेवेति ध्येयं। तेन दंडोरक्तो न वेति संशयोरक्तो दंड एवैति
 इत्युक्तं। तत्रावकाशबोधं विनैव रक्तदंडोति विशिष्टवैशिष्ट्यशाब्दबोधयतिरिति निरस्तं। विशेष्यज्ञानादीत्यादिना संबंधज्ञानप्रसिद्धः। एतं राम
 नमानाभावात् ननु घटत्वतामान्यलक्षणजन्यज्ञानेऽतीतानागतघटादेरपि विशेष्यत्वान्न ज्ञानस्य प्रागसंभवात् विशेष्यज्ञानं यमिवारीत्यतः २२

५०
२१३

नियमपिघटत्वप्रकारकज्ञानत्वेनप्रत्यासन्नितयांविवादः

स्तथापिघटत्वप्रकारकज्ञानोन्नरंनिवृत्तिघटप्रत्यक्षस्यफलस्यसंप्रतिपन्नोत्पत्त्यासन्नितयाघटत्वप्रकारकज्ञान
त्वेनघटत्वज्ञानंत्वेनवास्यादित्यत्रनास्माकमाग्रहइतिभावः। अत्रकश्चित्स्वरूपसदीश्वरज्ञानमेवविषयतयासर्वत्रप्रत्यासन्निरनुघट
त्वपरत्वादीनांबहूनांतथात्वेगौरवात्। तस्याश्चप्रकारकत्वाअथप्रत्यक्षत्वेत्वाअथविशेष्यकप्रत्यक्षत्वेत्वाउपनीतमानलौकिकप्रत्य
क्षसाधारणमेवकार्यतावच्छेदकमतोनविश्वगोचरनिर्विकल्पकोत्पादेनसर्वज्ञापत्तिः। नचोपनीतमानादिद्यावत्त्रैकतन्मद्यत्वादिस
र्वशेकार्यकारणभावस्यानंत्यात्वाद्यवानवकाशइति। इत्येवघटत्वोशेऽप्यप्रकारकघटत्वोपनीतमानस्थलेघटत्वस्याविशेष्यतातत्तस्य
त्यक्षोपपत्त्यर्थज्ञान

रूपपिच्छीकाप्येति। यदावयदिन्द्रियजन्यपदधर्मप्रकारकत्वाअथवि
शेष्यकोपतीतिजनयति। अतोवघटत्वादिसप्रकारकप्रत्यक्षकालेपदादीनांसाक्षात्कारापत्तिः। नचरसत्तगंधत्वाद्युपस्थितोरसोपगंधइतिचा
ध्वस्तानापत्तिः। नवघटइत्याकारकप्रत्यक्षकालेघटत्वरूपेणैवविश्वविशेष्यकप्रत्यक्षपत्तिः। सतिहोषेदृष्टत्वातोअसत्तितुतस्येवकारणस्या

भावात्। अतथाप्रमेयत्वादिनाज्ञानकालेविश्वविषयकघटत्वादिसप्रकारकप्रत्यक्षरूपतवापिदुर्वीरत्वादिति। तत्रसाधीयः। विनिगमनाविस्तरा
पिविषयत्वादीनामाकाशभावानीनावासन्नितयादुर्वीरत्वात्। नवघटत्वज्ञानेनापिसमंविनिगमनाविस्तरात्। तस्यान्वयानिरेकानुविधापितयारेतुल्यसाधकत्वादितिद्वैतमेव
धुमत्वादेन। तद्वत्त्वेनाधुमत्वसकः। धिकरणेनाअसिद्धेति। धुमत्वाच्च

राम०
२१३

प्रकारकसामग्रीतदादिन्द्रियजन्य

आहतन्यतां चेति । निर्विकल्पकं । अज्ञातसामान्याश्रयेतत्तामान्यवैशिष्ट्यानवगाहि । न चैवं सेषत्वसामान्यतद्वत्ताया विश्व
 गोचरनिर्विकल्पकजनने सर्वज्ञः स्यादत आह सार्वज्ञेति । यद्यप्येतादृशसार्वज्ञस्वीकारे कति विरहः । न च संशयानुपपत्तिः । इदं त्वा
 घवच्छेदेन घटत्वादि निर्णयस्तेषां यद्येन वेत्तादिसंशय निविरोधित्वा ता तस्मत् संशयजनका दोषा वशेन प्रतिबंधात् । तथा
 चिनि खिलजात्यंशोऽन्याप्रकारकनि खिलजातिप्रकारकज्ञाना पत्तिः । सामग्री सत्वात् । न चैतदनुभवसिद्धमिति भावः । यन्मुघटत्व
 स्येव घटत्ववृत्तिधर्माणां अपि निर्विकल्पकेन विषयीकरणात् । यद्यप्येव घटत्वावगाहनं तदा घटत्वे पितृवृत्तिधर्माविगाहनं मनो घटत्वो
 शेऽन्याप्रकारकज्ञाना संभव इति कथं सार्वज्ञापादनमिति तत्र घटत्वो शेऽन्याप्रकारकज्ञानं प्रति घटत्वो शेऽन्याप्रकारकज्ञानस्य हेतोः
 संभवे न तादृशज्ञाना पत्तेः ब्रह्मणोऽपि दुर्वारत्वात् । अन्यथा जातिमान् घट इति प्रत्यक्षं न स्यात् । न स्याच्च यो गिनामपि सार्वज्ञमिति हि
 क । तस्याः सामान्यतद्वत्तायाः जननकत्वे निर्विकल्पकजनकत्वे । तत एव पूर्वोक्तमिति द्वारादेव । तदा विशेषज्ञानं । ननु अप्रसिद्धं भूमेपि
 संशयो नानुपपन्नः । धर्मिज्ञानस्य संशयहेतुताभावादत आह धर्मिज्ञानस्येति । संशय एवेति । विशेष्ये द्विषसन्निकर्षस्य प्रत्यक्षहेतुत्वादि
 ति भावः । धर्मिज्ञानार्थधर्मिविषयता र्थसामान्यतद्वत्तायाः । ननु सामान्यतद्वत्ताया विनाहः । अविवादादिति । अविवादं दृश्यति । तत्र मे
 विधर्मितावच्छेदकज्ञानादेवाज्ञातधर्मिणां संशयविषयता स्यात्तथा ज्ञानलक्षणायेवोपपत्तिरत आ ९

म.
२४

मसामान्यविशेषप्रमवापाभावाइत्यर्थः। ननु संशयस्य पक्षमितावच्छेदकतद्विरुद्धरूपेणातत्र धर्मिणि निर्णयः संशयविरोधी। अतएव धूमोवक्रिया
प्योनवेति संशयतद्धमत्वेन निर्णयो विरुद्धादि प्रकृतसंभावनाया अधर्मितावच्छेदकं प्रसिद्धरूपमित्रत्वेतद्विरुद्धरूपेणातत्र धर्मिण्यनिर्णया
संभावनास्यारे त्वेव तदप्यभ्युपेयोपपादयति। प्रसिद्धेति। प्रसिद्धरूपमित्रं न रूपमिति ग्रहे संशयायोगादाह। रूपमित्रमिति। तद्विरुद्धतद्वमा
वच्छेदेनैव विशेषस्यापि निर्णयमाहा। इयं सादिवेति। तथाच प्रसिद्धरूपमित्रं इयं सादिवानरूपमित्यर्थः। तादात्म्येन रूपो कोटिकसंभाव
नायां रूपमिदं निर्णयं वाधकमुक्त्वा रूपत्वकोटिकसंभावनायां तदसंभवातिर्णये वाधकमाह रूपत्वेति। तस्याश्च संभावनायाः। ननु तस्य
संशयो न भवत्येवेत्यत आह। तदानीमिति। एतादृशविशेषदर्शनात् न कालेऽकौटिल्यं वा युताभाव्याप्येन वेत्याकारेत्यर्थः। ननु संशयश्चेदनुभूयते
तदा तत्कनकसौख्यप्रतिबंधा
संशयविषयीभूतधर्मो न पूर्वोक्तविशेषदर्शनानां विशेषादप्येव कलबलात्कल्पत इत्यत आह। अतिरिक्तेति। गोखेति। चाप्यत्र निर्णया
भावमप्येव प्रसिद्धरूपातिरिक्तरूपं न वेत्यादि संभावनाविरहसह कृततद्वपधर्मिकया निर्णयाभावकारणतायां गौरवेणोत्तर्यः। प्रगल्भ
मतमाह। यदिति सा। सामान्यतरुणांतत्प्रतियोगि। सामान्याभावप्रतियोगीत्यर्थः। सामान्याभावभा नेकारणीभूतसकलप्रतियोगिज्ञा

दि

राम
२४

केदेन न दभाव निर्णयस्य सापानाधिकरापेन संशयप्रत्यपि विरोधितादिति भावः। द्वितीये इति। धूमत्वसामानाधिकरणेन यापि निश्चये
 धूमत्वसामानाधिकरापेन यन्निवारसंशये बाधकाभावादिति भावः। ग्रहस्येतेव कारेण धूमत्वसा
 मानाधिकरापेन यापि ग्रहस्य यवच्छेदः तद्विरोधितया धूमत्वसामानाधिकरापेन यापि संशये विरोधितया सः। धूमत्वसामानाधिकरा
 पेन यापि संशयः। तथा च प्रतिदधूम एव धूमत्वेन यापि संशय इति भावः। अस्यासमानविषयकतामात्रेण प्रतिबंधकत्वे। पृथिव्यादीनां
 पृथिवीरूपे वायुताभाव्याप्ये जलरूपे वायुताभाव्याप्ये तेजोरूपे वायुताभाव्याप्ये मित्पाकारेणेत्यर्थः। तत्र यापि ग्रहविषयातिरिक्त
 स्पधूमोत्तरस्य सत्वात् संदेहोपपादनेन न्यत्र यापि ग्रहविषयेभ्यः पृथिवीजलतेजोरूपेभ्योऽन्यदुपांतरं नास्तीति कुत्र संदेहः स्यादिति भ
 वत्पुपष्टं इति। अतिरिक्तसंभावनया। प्रतिद्वरूपातिरिक्तरूपे न वेति संभावनया तथा गृहीतयोऽपि केधेवरूपेषु रूपं वायुताभाव्या
 यं न वेति संशयः। न वेवे गृहीतयापि केधेवरूपेषु रवेजोरित्यत आह। विशेषत इति। विशेषतो घटत्वादित्यादिना विशेषदर्शनैरूपत्वाभावनिर्णयः।
 अतिरिक्तोत्तरेति। अनुपस्थितातिरिक्तैर्यर्थः। सामान्यलक्षणारूपे स्थितिः। रूपं पार्थिवं वायुतैजसमिन्नं न वेत्येवं रूपैर्यर्थः। विशेषदर्शनात्।
 पार्थिववायुतैजसमिन्नत्वाभावदर्शनात्। नापीति पार्थिववायुतैजसमिन्नं रूपं न वेत्याकारेत्यर्थः। विशेषतोपि निर्णयमाह। इत्यादय इति। इत्युक्त
 दतिरिक्तो धूमो न वेति संभावनया धूमो वह्नियभिचारी न वेति संशयः स्यात्तथा च कसामान्यलक्षणवता ३

म०
२१५

भावादिसाधारणात्तद्व्यतिरिक्तयोगिकाभावप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नप्रतिपक्षान्तेन हेतुताघटसामान्याभावस्तत्र ह्युक्तानामभाव इति तत्प्रसङ्गे तत्र
ह्युक्तानामानेकारणमतोयावत्त्वतिरिक्तानहेतुत्वं अर्थायातमेवेत्प्राशङ्कतेन चेति । तदभावेति । तत्प्रतिरिक्तयोगिकाभावेत्यर्थः । नवापेक्षितोपी
त्याह ध्वंसेति । घटध्वंसो घटतत्त्वागभावतदस्य ताभावानामभावः । घटध्वंसकाले घटो नास्ति घटप्रागभावो नास्ति घटस्य ताभावो नास्तीति बुद्धीनां घ
टध्वंसेनेवोपपादनात् । एवं घटप्रागभावो घटतद्व्यसत्तदस्य ताभावानामभावः । एवं घटस्य ताभावो घटतत्त्वागभावतद्व्यसनामभावः । एकैकप्रतियो
गिज्ञानादेव गत्यत इत्यर्थः । ननु तन्मते ध्वंसप्रागभावयोस्त्येताभावेन सह विरोधाभावात्कथमेतदत आह । अस्युपगमादिति । प्राचीनेति शेष
ः । ननु स्वपरप्रकाशकयावन्नेजः संसर्गाभावो धकारो यावन्नेजो ज्ञानादेव गत्यते । यावन्नेजो ज्ञानं च सामान्यलक्षणां विना नेति तदर्थं सौगीकार्ये
त्यत आह । अंधकारत्विति तेजो विशेषेति । स्वपरप्रकाशकेत्यर्थः । सामान्याभावेति । ध्वंसप्रागभावाधिकारोपि सामान्याभावस्य प्राग्य
वस्थापितत्वादिति भावः । यावत्त्वमभावविशेषाभावात् शोक निराकुरुते । नाभावेति । एकैवेति । अधिकरणतेजसो प्रागभावध्वंसानामसंभवादि
ति भावः । ननु यावद्विज्ञेनोभावेजमोद्यवहारस्तावंत एव तत्राधिकारपदार्थ इति किंच यावत्प्रतियोगिविशेषणमेवातथावयावन्नेजसो तत्र ह्यसम
कित्वेनाभाव एवो धकार इत्यत आह । अननुगमादिति । ननु अनुगतप्रत्ययोऽसिद्ध एवेत्यत आह । गोरवादिति । एकस्य सामान्याभावस्याधिकारप्र

२१५

ज्ञानार्थसामान्यं लक्षणविषयीभूतसकलप्रतियोगिसंनिकर्षार्थं वा। नाद्यस्याहंन हीति। तव नैयायिकस्य मते। सामान्यलक्षणघटिपत्ताहि
नाननुतत्रलो किकप्रत्यक्षेतकारणमतआह। इदं वाहिनेति। ननुभावप्रकारकलोकिकप्रत्यक्षेतकारणमतआह। सामान्यभावश्चेति। ननुतत्रप्रति
योगिकाभावत्वमेवेदं। तथाचतत्प्रकारकभानेकप्रतियोगिधियोद्यमिवारइत्यतआहातएवेति। पतएवतेजोभावत्वेनेदं किं त्वस्वरूपेण
तत्रभावयक्तिज्ञानविशेषोवा। तएवेत्यर्थः। तमो मित्रइदंवेनभाने विवाहप्रमसीतिपक्षे। ततदयोगात्। अभावत्वसंशयायोगात्। ननुभू
तलेघटत्वध्रमकालेघटोनास्तीतिबुध्यनुत्पत्तावपिघटत्वस्यावच्छेदकत्वानवगाहिनः घटप्रतियोगिताकोऽभावइत्याकारस्यनेत्याकारस्यानु
भवस्यवाप्रापन्निरतइदियसंबद्ध विशेषणतायाः कार्यतावच्छेदकत तत्त्वप्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिप्रकारकाभावप्रत्यक्षत्वं। इदं
त्वप्रकारकाभावप्रत्यक्षत्वेनानेव। तथाचघटत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावप्रत्यक्षत्वावच्छिन्नप्रतिघटत्वरूपेणघटज्ञानकारणमित्येवपप्येव
सितानवानद्यमिवारइत्यतआहप्रतियोगीति। तज्ज्ञानमभावभाने। विशिष्टवैशिष्ट्येति। घटत्वविशिष्टबोधेघटत्वप्रकारकज्ञानकारणतेननिर्विक
ल्पकोत्रविशिष्टवैशिष्ट्यबोधनिरासः। ननुतद्वदविषयत्वमध्यपेक्षितकुतोयावद्वदविषयत्वमितिभावः। द्वितीयेताहसकलेति। तस्मात्सामान्याभा
वभानस्य। पूर्वोक्तकारणतावच्छेदकेघटविषयत्वस्यनिवेशनेअपुपेयाह। प्रतियोगिज्ञानस्येति। ननुतद्वदस्यविशिष्टाभावदित्वावच्छिन्नाभा

४० तत्तु नव हि सिद्धि योगोपनीत विशेष्य कृतान जनने तेषाम सामर्थ्यात् न प्रनसा ॥ तत्र सामग्र्या यं जकत्वोपवर्गान विरोधात् । तथा पिघट
 २१६ विशेषणक प्रागभाव विशेष्यक प्रत्यक्षमेवानेनोक्तमिति ध्येयं । प्राचीनाः तत्प्रत्यक्षकालीन ध्वंस प्रतियोगिकालवर्तिनस्तत्प्रतियोगिनस्त
 तश प्रत्यक्षविषय प्रागभाव प्रतियोगिनः । ननु प्राचीना एव प्रतियोगित्वेन भासता मत्त आह । तत्प्रतियोगित्वेति । स्मृतं चेति । विशिष्टबुद्धिप्रतिवि
 शेषणाधियो हेतुत्वाभिप्रायेण । इतरथा तु सामान्य लक्षणैव प्रागभाव प्रत्यक्षैः नागतघटस्य भावसंभव इति ध्येयं । ते अनागतघटे प्रागभाव न
 प्रत्यक्षं । कालादिघटितसामग्री यं जकत्वमेव भावादाह । वरमेति । अस्य चरमकारणाभावदशायां स्वतंत्रेण सामग्रीत्वेन वा यत्वेन प्रागभाव्या
 यत्वेन गृहीताया इति कणालासविति शेषः । अन्यथा इहेतुनी कपाले घटप्रागभाव इति नियताधिकरणप्रत्यक्षानुदयात् । तथा च प्रत्यक्षधर्मताज्ञा
 नमपि संपादितमिति । तथा त्वं यं जकत्वं । तद्धेतुका व्याप्यत्वज्ञानहेतुका । ननु समाने विषये लौकिक सामग्र्यावलंबत्वात् प्रत्यक्षमेव स्यादतः प्रत्यक्ष
 सामग्र्यभावमाह तावकालमिति व्याख्यानं । तद्धेतुका व्याप्यत्वज्ञानहेतुका । ननु समाने विषये लौकिक सामग्र्यावलंबत्वात् प्रत्यक्षमेव स्यादतः प्रत्यक्ष
 रुपादुबलता इति भावः । तद्धेतुकेरेत्येवकारेण कारणकलापघटितप्रागभावव्याप्य बुद्धेर्यवच्छेदः । नचैवं कपालद्वयसंयोगादिरूपतत्कारणं ताम
 नाकपालसं २१६

तीतिविषयत-कल्पनमपेक्षयावदभावेतकल्पनेगोखादिसर्थः। ननु यावदभावग्राहकसामग्रीसत्त्वेयावदभावेतत्सतीति विषयत्वमावश्यक
मत-आहतेजोविशेषत्वेति। अतएताभावग्रहेयधिकरागातेजसां ध्वंसप्रागभावग्रहेचतदधिकरागावसनेततेजोवक्त्रीनांतद्वक्तित्वेनग्रहस्याश
क्यत्वादिति। नच त्वेताभावग्रहे तदधिकरागावृत्तिजेजस्तादिनाग्रहः संभवतिप्रागभावध्वंसग्रहेचतेजस्त्वेनतत्कालावच्छेदेनतदधिकरागावृत्तिजेज
स्त्वेनवाप्रतियोगिज्ञानेसंभवति। नचैद्विषयसंबन्धविशेषणतायास्तत्प्रतियोगितावच्छेदकावच्छिन्नाभावप्रत्यक्षत्वमेवकार्यतावच्छेदकमतः कथंने
जस्तादिप्रकारकतानाग्रागभावाद्विप्रत्यक्षमितिवाच्यं। अतएताभावेद्विषयसंबन्धविशेषणतायाएवतथात्वात्। अतएवेदानींघटध्वंसइत्यतिप्रसक्त
घटत्वावच्छेदेनेवतद्घटध्वंसप्रत्यक्षसर्वानुभवासिद्धमत-आहतेजःसामग्रीइति। तेजःप्रागभावस्यतेजःसामग्रीव्याप्यतादंधकारप्रत्यक्षकाले
चतेजसउत्पत्तेरनावश्यकत्वादितिभावः। ननुमास्तुयावत्प्रतियोगिज्ञानमभावप्रत्यक्षकारणंतथापिप्रागभावप्रत्यक्षातुरोधेन-सामान्यलक्षणा
आयास्यति। तत्रानागतघटस्येवप्रतियोगित्वेनतज्ज्ञानस्यान्यथासंभवादित्याशंक्यविशिष्टवैशिष्ट्यबोधमप्यादिनातिशेत्तइतिक्रमेणोक्तसमाध
ने। प्रागभावेति। घटत्वादीति। इदेवातिप्रसक्तघटत्वावच्छेदेनापिप्रागभावस्यप्रत्यक्षमिति। दुक्तदिशावगतयो। ननुअनागतगोचरप्रागभावप्र
त्यक्षः अनागतघटत्वसन्निकर्षविनानस्मादतत्त्वज्ञानरूपसन्निकर्षीर्यमेवसामान्यलक्षणस्याशंकते। अथेति। घटोमविष्यतीति। यद्यपीदं

स्याप्यद्यवर्तमानत्वादिति भावः। उन्नेराद्यक्षरासंबंधरूपाः क्रियाधातुकतः। तन्वागभावो विप्रामासिकः। प्रागभावान् स्यात्। कारादाहानं मोनकालो प्रेति। उदं। भविष्यत्। ननु

२५ योगत्वादिना ज्ञानस्य कारणात्वेऽतिप्रसंग इति वाच्यं। कार्ये पदान्याप्यते न ज्ञानस्यैव संज्ञकत्वात्। अहंकारो दृष्ट इति। तत्र काप्ये पदान्याप्यति त्रिवर्तुतां तर्भावेनैवास्वा। अतएव प्रागभावस्यासत्त्वेनेत्यपि समाहितं। ननु विनिगमनाविरहात् प्रागभावस्याप्यत ज्ञानमेव किं त्रयं ज्ञकस्यात्। एवं च प्रागभावस्येति शब्दतत्त्वत्वेन प्रतरेणानुमितिरेव संभवति। तदप्रागभावत्वं नृपसाध्यतावच्छेदकत्वेण साध्यम्। प्रतिदेशिपाहा अनुयो गितेति। अनुयोगिता विशेषः स्वरूपविशेषः। आदिना मतभेदेनाखंडोपाधिरूपप्रागभावत्वपरिग्रहः। आदिना घटविशेषकानुमाने प्रागभाव प्रतियोगित्वस्यानुमेयत्वात् प्रतियोगिता विशेषपरिग्रहः। प्रागभावत्वादिस्तिपादिना प्रागभावप्रतियोगित्वपरिग्रहः। तादृशेण प्रागभावत्वादिना ननु घटो भविष्यतीति शब्देनापिल यमानो योर्ध्वजज्ञानमेव प्रागभावप्रत्यक्षं किं वा कार्यं नुत्यादृशया मिह कपाले घटो नास्तीत्यकारकं इह घट नीघटप्रागभावइत्याकारकं वा प्रागभावप्रत्यक्षं घटो भविष्यतीति शब्देन कथ्यते इति तत्र नाघटसाहं भविष्यत्वं हीति। श्वोभाविनीति। श्वोभाविघ टप्रागभावे प्रतियोगिपुत्रपत्रिकत्वं तदुत्तरकालोत्पत्रिकत्वं वा श्वोभाविन्यथ घटभविष्यतीत्यापत्तिरत आह इहति। तादृशेति वर्तमा नप्रागभावप्रतियोगीत्यर्थः। अतएवेति यत एव न प्रागभावस्याधिकरणत्वेन देशादिप्रतीयते किंतु उत्पत्तेरेवात एवेत्यर्थः। तत्र घटनाशजनक नाशप्रतियोगिनिकपाले इह घटधूमो भविष्यतीति न बुद्धिस्त्यर्थः। कालविशेषस्य प्रागभावेऽव्यये श्वोभाविन्यथ भविष्यतीत्यनेन दत्तदोष तन्वाचे ह घटो भविष्यतीत्यादौ एते देशादृशिरयतनी यायावर्तमानप्रागभावप्रतियोगी नीया उत्पत्तिरत आह अयो घट इत्यन्यो बोधः। तन्वागभावेति। घटनाशप्रागभावेत्यर्थः २ त्वान्नोक्तं। देशविशेषस्य कालविशेषस्य बोधः। अतिअन्वये वाचकमाह। नचेति। अत्र भवनरूपदेशोत्पत्तेः कालोत्पत्तेः १

न. ३२६

यापकमिति। यत्र धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वेन तदभावज्ञानं वक्रौ धूमेव पर्वत इति धूमसमानाधिकरणाभावप्रतियो
गित्वावच्छिन्नाभावस्याखंडस्याज्ञानादनुमितिर्न स्यादित्यर्थः। मीमांसकेति। अयमालोको धूमेवेत्यादौ वक्ष्याम्यनित्यादिशाब्दपरामर्शस्थले
वानुमित्यभावापत्तिरित्यादि मीमांसकमतस्य स्पष्टतया विमलाहिति। ननु स्वर्गकामोऽप्येवमेव न यतेतेत्यत्र स्वर्गाद्यवहितपूर्वत्वसमानाधिकरणात्पेताभा
वप्रतियोगित्वावच्छिन्नाभावरूपव्यापकताघटितस्वर्गकारणतायाः कथं यागे बोधः। गंगास्नानादितोपि स्वर्गसंभवेन यमिवारात्तादृशव्याप
कतायायागेवाधात्। विजातीयस्वर्गाद्यवहितपूर्वत्वसमानानाधिकरणाभावप्रतियोगित्वावच्छिन्नाभावस्यावेजात्यानुपस्थितौ दुर्ग्रहत्वादतः क
थं तत्रावयवबोध इत्यत आह। स्वर्गकाम इति। तत्र हि यागाधिकरणाकालोत्तरत्वद्वयाह त्वित्येव यागसाध्यत्वं स्वर्गस्वर्गत्वसमानाधिकरणेन
भासते तत्र च यं पदार्थं गलाभः अधिकरणकालोत्तरत्ववति अन्यह त्वित्येव भावेऽप्येव विधिप्रत्ययस्य शक्तिः। अत्र यवलाघ्यागाधिकरणाका
लोत्तरत्वद्वयाह त्वीष्टकोयाग इति विशिष्टवाक्यार्थधीः। अनन्यथा सिद्धत्वे तु प्रहृतितात्पर्यकत्वग्रहादुत्तरकालगम्यमेत एव साध्येषु कत्वविधि
प्रत्ययार्थस्तज्ज्ञानमेव प्रवर्त्तकमिति। केचित्तु। पूर्ववत्त्रित्वमात्रं विधिप्रत्ययार्थः। अनन्यथा सिद्धत्वे वनित्यमोशस्यापि उत्तरकाले प्रहृतितात्पर्य
कत्वग्रहेणैवैजात्यकल्पनं पाकस्वीयत्वात्। स्वरूपमेवेधरूपसाधनत्वपक्षे तु तदेवैष्टीयत्वेन शक्यं तत्त्वतादृशानन्यथा सिद्धनियतपूर्व

जि

वा. अ

राम

३२६

मूलार्थः॥ ननु यो यो धूमवान् स वक्रिमानित्याकारो ह्यहरास्प्येव वक्रिमदन्वाहति त्वमर्थो वाच्य इत्यत आह न स्याद्वेति॥ अतिस्फुटत्वमिति॥ वक्रि
विशेषकत्वापकत्वज्ञानेन वक्रिविशेषकाव्यापकत्वज्ञानस्य प्रतिबंधकताया अतिस्फुटत्वादिति॥ साध्याभाववद्वक्तिव
ज्ञानस्य शाब्दाभावावगाहितया व्यापकत्वज्ञानेन प्रतिबंधकत्वमित्यत्वरसो वदंतीत्यनेन सूचितः॥ प्राधिकत्वमेव दर्शयति॥ क्व विदित्यादिना न
नु साध्येन्द्रियसंनिकर्षे पक्षे साध्यप्रत्यक्षस्यावश्यकं वक्तव्यमनुमिति रत आह पक्षेति॥ यदुभयेति॥ इदं पुरुषो भयं वै शिष्यज्ञानं अधिकरण
भायो भयं वै शिष्यज्ञानं च न दंडादेरभावस्यैव विशिष्टबुद्धौ हेतुमिति न यमिवाहः॥ अनुमितौ तु सर्वत्र व्याप्य हो भयं वै शिष्या गाहितानमेव जनकम
तः पर्वतस्य तत्र विशेषणत्वे अनुमितौ विशेषणत्वाभावेन न स्यादित्यर्थः॥ तत्र ज्ञाने वक्रियाप्यधूमवत्पर्वतज्ञानदेशज्ञाने देशविशेषणस्या
पि पर्वतस्यानुमितौ विशेषणत्वात् तद्वत्कृतोपसर्जनस्येति॥ पर्वते वक्रियाप्यज्ञाने व्याप्ये परंपरया उपसर्जनस्यापि वद्रेः पर्वते वक्रित्य
नुमितौ विशेषणत्वात् तद्वत्कृतस्येति॥ प्राधास्येन विशेष्यत्वेन मानाभावादिति॥ उक्तव्याप्तेरप्रयोजकत्वादिति भावः॥ अनुमिति॥ संयोगेन प
रुधर्मस्य रासभादेर्वक्रिमदन्वास्मिन्नपि सत्वेन परुधसंयुक्तसमानाधिकरणभावप्रतियोगित्वस्य वद्रेः सत्तादित्यर्थः॥ अतिप्रसक्तमिति॥ यत्किं
चिदादशाभावप्रतियोगित्वयत्नेरभावस्य सत्यस्य त्रिधर्मावच्छिन्नतादृशप्रतियोगित्वाभावस्यापि वधूम वाच्यद्वेति पादिसाधारणपादित्यर्थः॥ अ

अध्यांत

2064